
Εκπαίδευση, Επαγγελματική Εξειδίκευση και Αμοιβές των Γυναικών

της Κούλας Κασιμάτη
Αν. Καθηγήτριας Κοινωνιολογίας της ΠΑΣΠΕ

Το θέμα αρχικά ήταν: Εκπαίδευση και επαγγελματική εξειδίκευση. Ωστόσο νομίζω ότι είναι σκόπιμο να το επεκτείνει στο εισόδημα των γυναικών μιας και υπάρχουν ενδιαφέροντα στοιχεία, από την έρευνα «για την κατανομή του εισοδήματος», που πραγματοποιήσαμε στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, τα οποία είναι χρήσιμο να ανακοινωθούν και στοιχειωδώς να σχολιαστούν.

Είναι γεγονός ότι όταν αναφερόμαστε στην εκπαίδευση των γυναικών αλλά και γενικότερα δεν μπορούμε να την αποσυνδέσουμε από την απασχόληση και από τις αμοιβές γιατί αυτά τα τρία στοιχεία δημιουργούν ένα «κύκλωμα» το οποίο αναγκαστικά χρωματίζει το κοινωνικό φάσμα του ατόμου και δίνει το κοινωνικό του στίγμα, είτε είναι άνδρας, είτε γυναίκα.

α. Η εκπαίδευση των γυναικών

Την εκπαίδευση των γυναικών θα πρέπει να την δει κανείς μέσα σ' ένα πλαίσιο επαγγελματικών ρόλων και σ' ένα πλαίσιο κοινωνικών και ιδεολογικών προκαταλήψεων. Δηλαδή η απόφαση της γυναίκας για να εκπαιδευτεί — αν υπάρχει τέτοια απόφαση και ασφαλώς δεν αναφέρομαι στις υποχρεωτικές βαθμίδες — συναρτάται με την απόφασή της να μπει στο χώρο της αγοράς εργασίας. Η κοινωνία παρόλες τις σημαντικές βελτιώσεις που έχουν σημειωθεί για τη θέση της γυναίκας, εξακολουθεί να έχει προκαθορισμένους ρόλους ανδρικούς και γυναικείους, έχει ρόλους όπου για τη γυναίκα προδιαγράφονται είτε στο χώρο της οικογένειας και της οικιακής εργασίας είτε σε βοηθητικούς ρόλους, για τον άνδρα όταν ευρεθεί έξω από το σπίτι. Είναι, επομένως, εύλογο να μην ενθαρρύνεται ουσιαστικά το θέμα της εκπαίδευσής της αφού εύκολα γίνεται ο συλλογισμός: τι θα την ωφελήσει η παραπάνω εκπαίδευση που θα πάρει.

Ασφαλώς αυτό το σχήμα δεν είναι μοναδικό γιατί υπάρχουν άλλες καταστάσεις οι οποίες αποσυνδέουν την εκπαίδευση από την προοπτική της απασχόλησης και γιαυτο παρατηρείται υψηλό το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών. Αυτές οι καταστάσεις συνδέονται με ιδεολογικές και πολιτισμικές παραμέτρους και πάντως είναι ανεξάρτητες από τον καταμερισμό της εργασίας.

Ας δούμε όμως πιο συγκεκριμένα το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών. Θα περιοριστώ σε στοιχεία του 1983-84 για την περιοχή της πρωτεύουσας γιατί είναι τα τελευταία διαθέσιμα τα οποία προέρχονται από τις δύο μεγάλες έρευνες του ΕΚΚΕ: «Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης» και «Κατανομή του Εισοδήματος». Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι την περίοδο 1961-1983 παρατηρήθηκε αύξηση των γυναικών αποφοίτων Ανώτερης - Ανώτατης βαθμίδας της τάξης του 17% έναντι του 10% των αντίστοιχων ανδρών. Αύξηση επίσης παρατηρείται στις γυναίκες που έχουν αποφοιτήσει από τη μέση Εκπαίδευση κατά 12% έναντι του 8% των ανδρών και αντίστοιχα έχουμε μείωση των αποφοίτων του δημοτικού πολύ πιο αισθητή για τις γυναίκες (29%) συγκριτικά με τους άνδρες (18%).

Πρέπει να τονιστεί ότι αναφερόμαστε σε στοιχεία του οικονομικά ενεργού πληθυσμού¹ δηλ. σε γυναικείο πληθυσμό που είτε απασχολείται είτε ζητά εργασία.

Είναι γεγονός ότι οι γυναίκες που αποφοιτούν από την τριτοβάθμια εκπαίδευση στο μεγαλύτερο τους ποσοστό (70% περίπου) βρίσκονται στην αγορά εργασίας, ενώ για τις χαμηλότερες βαθμίδες τα ποσοστά είναι πολύ μικρότερα (29% των αποφοίτων μέσης βαθμίδας απασχολούνται και 22% των αποφοίτων του δημοτικού). Αυτό δηλώνει ότι τελικά όταν η γυναίκα αποκτήσει εφόδια, έχει επίγνωση των δυνατοτήτων της, των υποχρεώσεων αλλά και των δικαιωμάτων της, και μπορεί να ξεπεράσει το φάσμα των προκαταλήψεων και να δει ότι ο ρόλος της δεν περιορίζεται μόνο στην οικιακή απασχόληση και στην ανατροφή των παιδιών.

Αυτές οι αυξητικές τάσεις οι οποίες έχουν τελικά παρατηρηθεί δηλώνουν τάσεις ενός ταχύτατου μετασχηματισμού του εκπαιδευτικού επιπέδου των οικονομικά ενεργών γυναικών. Θα μπορούσε να μιλήσει κα-

νείς για μια νέα γυναικεία ελίτ² μεσαίας τάξης που στην μεγαλύτερη πλειοψηφία της αποβλέπει σε απασχόληση στον δημόσιο τομέα. Δημιουργείται έτσι μια νέα εκπαιδευτική κατάσταση αρκετά διαφοροποιημένη από τα μέρη τώρα, κι αυτή η κατάσταση είναι ανάγκη να συνδεθεί με την κατάσταση της απασχόλησης.

β) Η απασχόληση των γυναικών

Από την παράθεση βαθικών στατιστικών στοιχείων παρατηρήθηκε, ή πλεονεκτική, συγκριτικά με το παρελθόν, θέση της γυναίκας στην εκπαίδευση. Αυτή όμως η ευνοϊκή θέση έχει αντίκρουσμα στην απασχόληση κατ' αρχήν και στις αμοιβές ακολούθως:

Στο επίπεδο της απασχόλησης ο συγκριτικός των γυναικών μέσης και ανώτερης - ανώτατης βαθμίδας εντοπίζεται στον δημόσιο τομέα με τα γνωστά χαρακτηριστικά στοιχεία που τον διέπει: Είναι η εξασφαλισμένη απασχόληση και ο ευνοϊκότερος συγκριτικά με τον ιδιωτικό τομέα όρος απασχόλησης. Οι γυναίκες με μισθωτή απασχόληση καλύπτουν το 81% των απασχολούμενων γυναικών (έναντι 69% των ανδρών) και από το σύνολο των απασχολούμενων γυναικών το 41% απασχολούνται σε επιστημονικά και

1. Θεωρούμε τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό πιο αντιπροσωπευτικό για τέτοιες αναλύσεις γιατί η ταξινόμηση που ακολουθεί η ΕΣΥΕ (πληθυσμός 10 ετών και άνω) δεν περιλαμβάνει πλήρη εκπαιδευτικό κύκλο της πρώτης βαθμίδας (δημοτικό).

2. Βλέπε σχετικά Κ. Τσουκαλά «κράτος, Κοινωνία, Εργασία» στη μεταπολεμική Ελλάδα» Θεμέλια 1986 σελ. 246.

ελευθέρια επαγγέλματα και στον δημόσιο τομέα. Ειδικότερα στον κλάδο των εκπαιδευτικών η γυναικεία συμμετοχή τόσο στις αντίστοιχες σχολές όσο και στην απασχόληση είναι συντριπτική.

Αυτή η προτίμηση της γυναίκας προς τη μισθωτή απασχόληση και μάλιστα στον δημόσιο τομέα με το σίγουρο εισόδημα και τις καλύτερες συνθήκες εργασίας συμβιβάζει τη θέση της μέσα στο σπίτι και την οικογένεια από τη μια μεριά και την παρουσία της στην κοινωνική ζωή. Ειδικότερα η απασχόληση της στον δημόσιο τομέα οδηγεί κατά την έκφραση του Κ. Τσουκαλά στην αποπρολεταριοποίηση¹ της γυναίκας.

Ασφαλώς οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές των γυναικών υπαγορεύονται από ένα σύστημα κοινωνικών αξιών, όπου οι προκαταλήψεις για το ρόλο και τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία επικεντρώνονται σε δύο πόλους: στην οικογένεια ως σύζυγος-μητέρα και στη βοηθητική της συμβολή στην ανδρική απασχόληση. Αυτά τα ανοίγματα που αναφέραμε, τα οποία ξεκινούν πιο τολμηρά στον τομέα της εκπαίδευσης και λιγότερο εντυπωσιακά στον τομέα της απασχόλησης, αναγκαστικά περιχαρακώνονται και αδρά οριοθετούνται από αυτό το σύστημα αξιών. Γιατί αυτό το σύστημα αξιών δεν μπορεί να αλλάξει από τη μια στιγμή στην άλλη. Όσο κι αν οι αλλαγές σήμερα είναι ταχύτερες συγκριτικά με το παρελθόν δεν μπορεί να είναι ριζικές και αυτόματες. Έτσι η γυναίκα ευρισκομένη στο στάδιο των επιλογών δεν είναι δυνατόν να μην επηρεαστεί από τις προκαταλήψεις και αξίες που κυριαρχούν γύρω της, οι οποίες ανάλογα θα την καταθεθούν

γ) Οι αμοιβές των γυναικών

Αν στη σχέση εκπαίδευσης και απασχόλησης είδαμε ότι κυρίαρχο ρόλο παίζει ο διαχωρισμός των ρόλων σε ανδρικούς και γυναικείους, στοιχείο το οποίο κατευθύνει τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές, στη σχέση εκπαίδευσης και αμοιβές, αυτός ο διαχωρισμός των ρόλων διαφοροποιεί πιο αδρά την κατάσταση.

Από την έρευνα για την «Κατανομή του Εισοδήματος» στην περιοχή της πρωτεύουσας² προέκυψε ότι ενώ δεν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες³ ως προς το επίπεδο εκπαίδευσής τους — και συγκεκριμένα στο επίπεδο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ταξινομείται το 23% των ανδρών και το 18% των γυναικών — οι διαφοροποιήσεις στις εισοδηματικές κατανομές είναι αποκαλυπτικές. Έτσι στα χαμηλά εισοδηματικά κλιμάκια μέχρι 500 χιλ. ακαθάριστο ετήσιο εισόδημα για το έτος 1984 ταξινομείται το 22% των γυναικών έναντι μόνο του 12% των ανδρών. Αντίστροφα στα μεγάλα εισοδηματικά κλιμάκια (από 1,5

εκατ. και πάνω) η συμμετοχή των ανδρών είναι της τάξεως του 23% έναντι του 5% των γυναικών. Τι δηλώνει αυτή η εικόνα; Δηλώνει ότι ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών με ανώτερη - ανώτατη εκπαίδευση δεν βρήκε την ανάλογη ανταπόκριση στην αγορά εργασίας — είδος απασχόλησης — και κατά συνέπεια στις αμοιβές.

Το στίγμα της ανισοκατανομής του εισοδήματος ανάλογα με το φύλο και το επίπεδο εκπαίδευσης του ατόμου δίνει και η σύγκριση ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες του κατώτερου επιπέδου εκπαίδευσης. Στα χαμηλά εισοδηματικά κλιμάκια (μέχρι 500 χιλ.) ταξινομείται το 38% των ανδρών έναντι του 78% των γυναικών.

Οι ερμηνείες αυτού του φαινομένου είναι διάφορες. Ένας βασικός λόγος είναι ότι οι γυναίκες πετυχαίνουν μεν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης όμως δεν καταλαμβάνουν, αντίστοιχα, υψηλές θέσεις στην απασχόληση και για αυτό δεν είναι δυνατόν να πετύχουν ίδιες αμοιβές με τους άνδρες. Για τα χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης και τα χαμηλά εισοδηματικά κλιμάκια γίνεται επίσης καταστρατήγηση του νόμου για ίσες αμοιβές γιατί στην έκφραση «ίση αμοιβή για ίση αξία εργασίας» και στον ασαφή όρο «ίση αξία εργασίας» μπορεί να δώσει ο καθένας διαφορετικό περιεχόμενο και διαφορετικές ερμηνείες. Αφήνει περιθώρια, αφήνει παράθυρα στους στους εργοδότες να χειριστούν και να μεταχειριστούν τη γυναίκα ανάλογα με τα δικά τους οικονομικά συμφέροντα: για αυτό παρόλη την εξίσωση νομικά και συνταγματικά των αμοιβών των ανδρών και των γυναικών παρατηρούνται αυτές οι διαφοροποιήσεις.

Βέβαια δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι στην κλίμακα της επαγγελματικής ιεραρχίας η γυναίκα δεν καταλαμβάνει τις ίδιες υψηλές θέσεις με τον άνδρα, για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον οι ίδιες οι γυναίκες δεν φαίνονται πρόθυμες να ζητήσουν ή να διεκδικήσουν επαγγέλματα ή θέση στην ιεραρχία τα οποία έχουν πολιτογραφηθεί ως ανδρικά. Δεύτερον όλα τα άλλα κοινωνικά συστήματα, τα νομικά και πολιτιστικά πιέζουν τόσο πολύ ώστε να κρατηθεί αυτός ο διαχωρισμός των επαγγελματικών ρόλων ανάλογα με το φύλο ώστε οι εργοδότες είναι έτοιμοι να αποδεχθούν ή να «σέβονται» τον παραδοσιακό αυτό διαχωρισμό της εργασίας με βάση το φύλο. Επομένως εφόσον διαφοροποιείται το περιεχόμενο του επαγγελματικού ρόλου διαφοροποιούνται και οι αμοιβές και συγκεκριμένα χαμηλότερους ιεραρχικά επαγγελματικούς ρόλους των γυναικών συνοδεύουν αντίστοιχα χαμηλότερες αμοιβές.

δ) Σχέση Εκπαίδευσης, Απασχόλησης, Αμοιβών των γυναικών

Αν θελήσει κανείς να δώσει ορισμένα μορφολογικά στοιχεία που να ερμηνεύουν το θέμα «Θέση της γυναίκας στην κοινωνία» πρέπει να συνδέσει την εκπαίδευση με την απασχόληση και τις αμοιβές. Από τα στοιχεία

της «έρευνας κατανομής του εισοδήματος»⁴ προκύπτει ότι στα Επιστημονικά - Ελευθέρια Επαγγέλματα ταξινομείται το 25% των γυναικών που έχουν εισόδημα έναντι του 18% των αντίστοιχων ανδρών. Ωστόσο μόνο το 3% αυτών των γυναικών-επιστημόνων βρίσκεται στα ανώτερα εισοδηματικά κλιμάκια έναντι του 20% των ανδρών. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η υπεροχή των ανδρών στις υψηλές εισοδηματικές κατηγορίες δηλώνει την πλεονεκτική θέση που απολαμβάνουν οι άνδρες συγκριτικά με τις γυναίκες στην αγορά εργασίας.

Πιο χαρακτηριστική των διαφορών περίπτωση είναι η σύγκριση ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες που ταξινομούνται τους «Διευθύνοντες και τα Ανώτερα Διοικητικά Στελέχη» όπου κατά κανόνα απαιτείται ανώτερο ή ανώτατο επίπεδο εκπαίδευσης. Καταρχήν απασχολούνται υπερδιπλάσιοι άνδρες από γυναίκες. Ύστερα στα ανώτερα εισοδηματικά κλιμάκια (δηλ. από 1,5 εκατομ. και πάνω) συναντάμε το 45% αυτών των ανδρών έναντι μόνο του 17% των αντίστοιχων γυναικών.

Ανάλογη εικόνα παρουσιάζει και η σύγκριση των επιπέδων εκπαίδευσης, απασχόλησης και αμοιβών και των άλλων μεγάλων επαγγελματικών κατηγοριών. Βγαίνει έτσι ένα profile τα κύρια χαρακτηριστικά σημεία του οποίου είναι: Υπάρχει διαχωρισμός ανδρικών και γυναικείων επαγγελματικών και κοινωνικών ρόλων. Αυτό αποτελεί την αφετηρία για την επιλογή — θεληματική ή μη — εκπαιδευτικής βαθμίδας και κατεύθυνσης, εφόσον το σχολείο δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως μορφωσιγόνο φορέας αλλά κυρίως ως φορέας που στοχεύει να προετοιμάσει το άτομο για την αγορά εργασίας. Η γυναίκα περιχαρακώνεται σ' αυτό το διαχωρισμό των ρόλων και εφόσον η κοινωνία των προορίζει ουσιαστικά για το σπίτι, την οικογένεια κυρίως, αν κατορθώσει να ξεφύγει από αυτό το πλαίσιο θα περιοριστεί σε εργασίες βοηθητικές κατά κύριο λόγο. Συνέπεια της θέσης της στο χώρο της εργασίας αλλά και του μικρότερου συστήματος είναι να αμοιβεται χαμηλότερα. Αυτό το profile όμως σημαίνει ότι αν πραγματικά ενδιαφερόμαστε για την αναβάθμιση της θέσης της γυναίκας πρέπει ασφαλώς να ενθαρρυνθεί και να φοιτήσει στις ανώτερες - ανώτατες εκπαιδευτικές βαθμίδες αλλά ταυτόχρονα αυτή η εκπαίδευση να βρει πραγματική διέξοδο και αντίκρουσμα στο χώρο της αγοράς εργασίας και στο σύστημα των αμοιβών. Πρέπει ταυτόχρονα να στραφεί η προσοχή στο σχηματισμό ενός άλλου διαφορετικού συστήματος κοινωνικών αξιών και κυρίως να ξεπεράσει η ίδια τις κοινωνικές προκαταλήψεις και να διεκδικήσει ανάλογες με τα προσόντα που διαθέτει θέσεις και αμοιβές. Μην ξεχνάμε — για να μεταχειριστώ μιαν έκφραση του MARCUSE «Η εξουσία του αφέντη εξαρτάται από το δούλο που πιστεύει σ' αυτή την εξουσία και την συντηρεί».

4. Βλέπε Σ. Καράγιωργα, Κ. Κασσιμάτη, Ν. Πανταζίδη, οπ. αν. σελ. 181.

1. Βλέπε Κ. Τσουκαλά όπου ανωτ. σελ. 253.

2. Βλέπε Σ. Καράγιωργα, Κ. Κασσιμάτη, Ν. Πανταζίδη «Έρευνα για τη σύνθεση και την κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα» ΕΚΚΕ 1988, σελ. 183-185.

3. Αφορά «πληθυσμό» που έχει εισόδημα.